

PRINZ GYULA, az utolsó magyar „geopolihisztor”²

DÖVÉNYI ZOLTÁN¹

1. Bevezet megjegyzések

Időre-ideigre fellángol, vagy éppen csak pislákol a vita arról, hogy van-e egységes földrajztudomány, ha igen, akkor mi tartja össze a geográfiát, ha meg nincs, akkor mennyire távolodott el egymástól a természeti és a társadalomföldrajz. Ez a kérdés azonban egyáltalán nem nevezhető a geográfia „örök kérdésének”, mivel csak a földrajztudomány belső differenciálódásának elrehaladása hozta a felszínre. Ezen a szálon továbbmenve már az is megállapítható, hogy a geográfia „ideáltípusa” korszakonként változhatott – és változott is.

Ha a modern geográfia kezdetét Varenushoz kötjük, akkor az „igazi” geográfus első prototípusát Alexander von Humboldt testesítette meg. Az érdeklődése és tevékenysége még messze túlnyúlt az akkori földrajztudomány határain, lényegében átfogta a földtudomány egészét, ill. még annál is többet. Az általa megfogalmazott és áhított egységes földtudomány azonban rajta kívül mindenkinek túlságosan nagy falat volt, s már kortársai, s még inkább utódai a geográfia egy-egy nagyobb szeletére koncentrálták tevékenységüket. Ez azonban nem zárta ki egy-egy átkalandozás lehetőségét a földrajz más területeire is.

Ezt tulajdonképpen a korszellem is megkövetelte, mivel a professzoroktól elvárták, hogy a geográfia minél szélesebb spektrumában tudjanak eladásokat tartani. Ez persze nem ölelte fel a földrajz egészét, de lényegesen szélesebb volt, mint amit ma látunk és tapasztalunk.

A múlt magyar geográfusainak munkásságát nézve is említhető több olyan kiemelkedő személyiség, akik mindenki által ismert szakterületükön kívül is képesek voltak érdemi alkotásra. Így említést érdemel pl. Cholnoky Jenő néhány „kirándulása” a kultúrföldrajz területére, vagy Bulla Béla munkálkodása a történeti földrajz terén. Sajátos típust képvisel Fodor Ferenc és Rónai András esete, akiknek érdeklődési körét a politika „bízta ki”: amikor az 1940-es évek végén korábbi kutatásaikat nem folytathatták, teljesen más területen is tudtak maradandót alkotni.

Bárhogy is közelítsünk azonban a problémához, egy nevet semmiképpen sem tudunk megkerülni: Prinz Gyuláról van szó, akinek változatos és széles sávot átfogó életműve egyike a magyar geográfia legnagyobb teljesítményeinek.

¹ Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola vezetője

² A nagyon találó kifejezés Szederkényi Tibortól származik (SZEDERKÉNYI T. 1984, p. 14)

2. Az életm : vázlatos áttekintés

Bibliográfiájának (SRAGNER M. 1998) tanúsága szerint Prinz Gyula első munkája 1904-ben, az utolsó pedig 1958-ban jelent meg (PRINZ GY. 1904, 1958). Ami a két évszám között van, az több mint fél évszázadot átível kutatói életpálya, aminek egy fontos jellemzője a témák változatossága és a szakmai sokoldalúság. Jóllehet első munkáival a jura ammoniteszek kiváló szakértő közé emelkedett, már ekkor is jelennek meg közlekedésföldrajzi tanulmányai (pl. PRINZ GY. 1905).

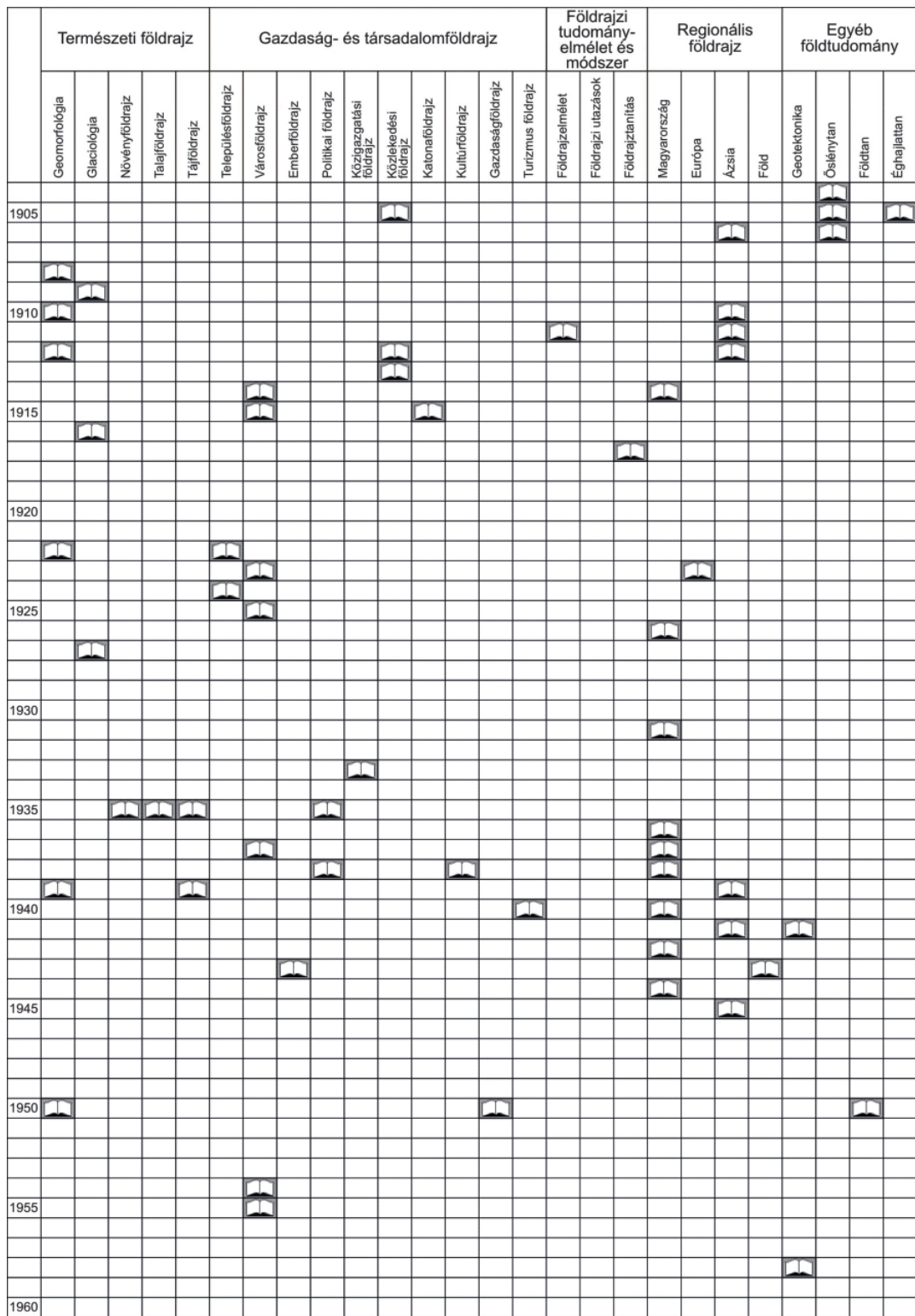
Minden megváltozik azonban, amikor 1906-ban, 24 éves korában lehetőséget kapott egy belső-ázsiai expedícióban való részvételre, majd három évvel később saját kutatóútát szerveztette a Tien-san-Pamir-Tarim-medence térségébe. Ezzel mestere, Lóczy Lajos és idősebb pályatársa, Cholnoky Jenő nyomdokaiba lépett. Kutató-felfedező útja számos kiemelkedő tudományos eredményt hozott, többek között feltárta Közép-Ázsia hatalmas tönkösödött hegységeinek szerkezeti-morfológiai sajátosságait, eljegesedési viszonyait, és megoldotta az ún. Bolor-problémát. Ennek mindezt rendkívül nehéz körülmények közepette, nem egy esetben „farkascsorták üvöltését kísérvé” (SZABÓ P. Z. 1955, p. 120).

Prinz ázsiai kutatóútjai 1909-ben, tehát 27 éves korában lezárultak, az ott látottak és tapasztaltak azonban egész tudományos pályafutása során elkísérték, ill. részben meg is határozták kutatásait. Ettől kezdve másként látta a világot, ezen belül is első sorban a Kárpát-medencét, ennek genetikáját és morfológiáját. Erről az összefüggésről 90 éves korában papírra vetett önéletrajzában így írt: „Az egyetemleges epirogén harmadkori emelkedés legalább 3000 méteres, a Kárpátok flis anyagának közetanalízise és mennyisége mint igazoló tények adtak alapot a Belső-Ázsia pamiirjainak hasonlósága által táplált elképzelésnek, melyből a Tisia-nak elnevezett munkaelmélet kisarjadt”³.

Néhány év azonban még kellett, amíg a Tisia-elmélet alapjai megfogalmazásra kerültek, a „nyersfogalmazvány” a „Magyarország földrajza” első kiadásában kapott helyet (PRINZ GY. 1914), hogy azután még évtizedeken keresztül formálódjon. Ugyanebben az évben azonban megjelenik egy másik könyve is, ami jelzi, hogy Prinz nem akar „egy témás” geográfus lenni: a Budapest földrajzáról írt műve megalapozta a földrajzi szemlélet városmonográfiákat, és egyúttal ráirányította a figyelmet a Magyarországon addig meglehetősen elhanyagolt településföldrajzra (SOMOGYI S. 1984).

A földtudományi sokszólamúság már korábbi munkásságát is jellemezte, és az idővel rehaladásával ez egyre határozottabban jelentkezett (1. ábra).

³ PTE Egyetemi Könyvtár Egyetemtörténeti Gyűjtemény, Prinz hagyaték (a jelenlegi írásmód szerinti átvétel)

1. ábra. Prinz nyomtatásban megjelent tudományos munkáit id rendben és témák szerint mutatja be. Így könnyen átlátható, hogy az egyes id szakokban els sorban mivel foglalkozott. A publikációk tematikus besorolása nem mindig volt egyértelmű, de ez a lényegét megítélésünk szerint nem érinti.

Az 1920-as években a táblázat még viszonylag szellős, ami felfogható úgy is, hogy ez egy előkészítő szakasza a későbbi nagy munkák megírásának.

A táblázat szellős, de nem üres! Ez azt jelenti, hogy ebben az időszakban jelenik meg több olyan munkája, amelyek az életmű sarokpillérei közé tartoznak. Így mindenképpen említést érdemel a „Magyarország földrajza” 1926-os kiadása, ahol a Tisia-elmélet már részletesebben kidolgozva kapott helyet. A könyv teljesen eltér az 1914-es kiadástól, amit a szerző maga is csak hiányos, kidolgozatlan vázlatnak tartott. A korabeli kritikus megfogalmazása szerint Prinz „volt olyan rátarti tudós, hogy azonos cím alatt mást jelentetett meg. Ez a kis kötet remekmű (HANTOS GY. 1938, p. 172)”.

Az 1920-as évek elején már nem csak a Kárpát-medence, hanem Európa természeti viszonyai, kialakulása, szerkezeti viszonyai is előtérbe kerültek kutatásaiban (PRINZ GY. 1922, 1923). Ebben a munkájában Prinz – „lenyűgözten érdekes szintézisbe hozza az európai kontinens keletkezésének, fejlődésének összefüggéseit az alaktani főelemek fejlődésével...” (SZABÓ P. Z. 1955, 123 p.). Prinz szakmai igényességéről sokat elárul, hogy ez a mű is mindössze „segédkönyv” volt egyetemi és főiskolai hallgatók épülésére.

Ugyancsak az 1920-as években teljesebben ki Prins kutatásainak egy másik markáns vonulata, a településföldrajz. Ekkor jelennek meg tanulmányai Magyarország településformáiról és Európa városairól (PRINZ GY. 1922a, 1923a). Ezen a szakterületen Prinszet első sorban az alaktan érdekelte, ami nem mindegyik kortársának nyerte elő a tetszését: többek között Fodor Ferenc is kifogásolta Prinz „laboratóriumi” módszerét, azaz hogy terepen történő vizsgálatok helyett megelégszik a térképek adta információk elemzésével (FODOR F. 2006). Mindez azonban semmit sem von le Prins azon érdeméből, amit a hazai településmorfológia formálásában végzett.

Prins pályafutásának csúcserődjusa kétségkívül az 1933–1945 közötti időszak, amikor minden téren sikert sikerre halmoz. Ekkor jut elő egyetemi pályafutásának zenitjére: többszöri dékánosság után 1935–36-ban az Erzsébet Tudományegyetem rektora Pécssett, valamint tagja az Országos Felsőoktatásügyi Tanácsnak és az Országos Ösztöndíjtanácsnak is (HAJDÚ Z. 1980). Tudományos munkásságának legnagyobb elismerése, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1935 májusában levelező tagjává választotta. Székfoglaló előadását viszont csak jóval később, 1938 novemberében tartotta Közép-Ázsiai tönkfelszíneiről.

Ebben az időszakban jelenik meg a két világháború közötti magyar geográfia talán legnagyobb hatású összefoglaló műve, a négy kötetes „Magyar föld, magyar faj” első három kötetét alkotó „Magyar földrajz”. A vaskos kötetek túlnyomó részét Prinz Gyula írta, olyan társszerzőkkel, mint Cholnoky Jenő (1. kötet: A magyar éghajlat és a folyók vízjárása) és Teleki Pál (2. kötet: A magyarság hazája). A harmadik kötetet Prinz egyedül írta, a 3 kötet együttesen közel 1300 könyvoldalni terjedelmű, a két társszerző mintegy ötven oldalt jegyzett, így a nagy mű teljes joggal köthet Prinz nevéhez.

A hatalmas munkát a korabeli kritika eltérően ítélte meg, a bírálatokban azonban jelentős szerepet kapott a kritikus Prinzhez való személyes viszonya – pozitív és negatív irányban egyaránt. Egyet lehet azonban érteni azzal a megállapítással, hogy „hazánk leíró földrajzi irodalmának fejlődési sorában Prinz minden képviseleti csúcspontot teljessége, sokszempontúsága és átfogó földrajzi szemlélete miatt” (FODOR F. 2006, p.390).

Egy korabeli – ma már dagályosnak tartott – megfogalmazás szerint a „Három nagy, vaskos kötet: mint hatalmas háromnyílású híd ívelnek át Magyarország földrajzának minden kérdése felett” (HANTOS GY. 1938, p. 173). Az egyes ívek persze nem egyformán „stabilak”, de ezt nem is lehet várni: az viszont bizonyos, hogy magyar geográfus ekkora feladatot ilyen színvonalasan sem elért, sem pedig utána nem teljesített.

Az persze nem meglepetés, hogy Prinz leginkább otthonosan a földtan és a természeti földrajz területén mozgott. Ezek keretében volt lehetősége részletesen kifejteni Tisia-elméletét is, ami akkor már több mint két évtizede formálódott. Prinz az elméletét valóban munkahipotézisnek tartotta, és az újabb kutatási eredmények alapján folyamatosan formálta és finomította. Maga a Tisia elnevezés erre az időszakra nagyon népszerű lett, amit többek között az is jelez, hogy a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság egyik szakosztályának folyóirata (1936-1943) Tisia címmel jelent meg (KEMÉNYFI R. 2006).

Prinz Gyula önálló földrajzi gondolkodása és sajátos megközelítése mutatkozik meg egy másik összefoglaló munkájában is, ahol a hat világrész földrajzáról adott átfogó összefoglalást (PRINZ GY. 1943). Ez első pillantásra öngyilkos vállalkozásnak tűnik, hiszen csak néhány évvel korábban jelent meg Cholnoky Jen hat kötetes összefoglaló munkája lényegében ugyanebben a témakörben, ami ráadásul nagy sikert is aratott az olvasók körében (CHOLNOKY J. 1935-1937). Prinz természetesen nem akarta megismételni a nagy kor- és pályatárs alkotását: az elfogásában a földrészek nem a hagyományos, tengerekkel és óceánokkal körülvett szárazulatok, hanem a kialakulási-genetikai szempontok alapján elkülönül térszerkezeti nagyegységek. Ez a felfogás ugyan nem ment át a köztudatba, de Prinz ebben a művében is megmutatta, hogy a világot másként is lehet látni, nem csak a megszokott módon.

Ebben az időszakban jelenik meg összefoglaló munkája a Bolor-problémáról (PRINZ GY. 1941), amit még ázsiai kutatóútjai során oldott meg. Ha akkor, azon melegében lát napvilágot, akkor bizonyosan nagy tudományos visszhangot váltott volna ki, a jó három évtizedes késés azonban inkább már csak a tudománytörténet kategóriába sorolta.

Mindenképpen említést érdemel, hogy az 1930-as években teljessé válik az államföldrajzi és közigazgatás földrajzi munkássága is. Az előbbivel kapcsolatos felfogásának részletes kifejtése a „Magyar földrajz” harmadik kötetében (az államföldrajzi kép), az utóbbi esetben pedig a leginkább értékes munkája „A földrajz az államigazgatás szolgálatában” c. tanulmánya (PRINZ GY. 1933).

Ebben az államterület bels politikai felosztását olyan racionálisan és földrajzilag következetesen végzi el, hogy földrajzisége és gondolatisága máig tartó hatású (HAJDÚ Z. 1980)

A II. világháború vége, ill. az ezt követ évek Prinz pályafutásában is cezúrákat jelentettek. Nem tett jót az elmélyült tevékenységnek állomáshelyeinek gyakori váltakozása, mivel minden alkalommal lényegében számára ismeretlen helyre került: 1940-ben Kolozsvárra, 1945-ben pedig Szegedre. Ráadásul már nem fiatal ember, szegedi professzorságának kezdetén már 64. életévében van. Közeledik a 70-hez, amikor megfosztják akadémiai levelez tagságától. Aligha vigasztalta, hogy sorsában osztozott a többi magyar geográfus akadémikus, így Cholnoky, Bulla és Mendöl. A magyar geográfia eme négy kiemelked alakjának kapcsolata ezt követ en meglehetősen eltér en alakult az Akadémiával, ill. a tudományos min sítéssel. Cholnoky Jen már 1950-ben meghalt, így t nem sokáig érintette a megaláztatás. Bulla Béla egyedülként tudott visszakapaszkodni, 1954-ben ismét levelez tag lett. Mendöl Tibor túl kés n kapott lehet séget doktori értekezése megvédésére, így a cím odaítélése már csak posztumusz történt.

Prinz valahol középen állt közöttük: az akadémikusi címet életében ugyan nem kapta vissza, de 1952-ben a földrajztudományok kandidátusává nyilvánították, 1954 decemberében pedig megvédhette doktori értekezését is, aminek alapján 1955-ben elnyerte a földrajztudományok doktora fokozatot. A városföldrajzi tárgyú dolgozat, ami a témát teljesen egyéni megközelítésben bemutató m , sohasem került publikálásra (PRINZ GY. 1954).

Összességében az is megállapítható, hogy 1945 után Prinznek már alig van tudományos érték publikációja. Hivatali kötelességb l Szegeden több jegyzetet is összeállított, de ezek aligha sorolhatók az életm csúcsteljesítményei közé. Aligha véletlen viszont, hogy utolsó tudományos érték munkájában is a Tisia-elmélettel foglalkozott (PRINZ GY. 1958). A tanulmány valójában az 1958 februárjában rendezett vitaülés bevezet el adásának szöveges változata. Itt Prinz öt tézisben foglalta össze elméletének lényegét, s ezt bocsátotta vitára. Bár id nként felbukkannak olyan vélemények, hogy ez a vitaülés „a Tisia-gondolat szaktudományi elvetésének az egyik állomása volt...” (KEMÉNYFI R. 2006, p. 433), valójában ekkor érdemben még senki sem tudta megdönteni Prinz nézeteit. Ezen azonban nincs miért csodálkozni, hiszen ekkor az ország, ill. a Kárpát-medence mélyszerkezetér l még mindig elég hézagosak az ismeretek, arról nem is beszélve, hogy a lemeztektonika alapozó tanulmányai csak egy évtizeddel kés bb kezdenek megjelenni. Így a vitában elhangzottakra reagálva Prinz joggal állapíthatta meg, hogy „... 43 évvel elméletem felállítása után kénytelen vagyok azt mondani, hogy eddig még nem láttam más elméletet.” (PRINZ GY. 1958, p. 235).

A nevezetes vita idején Prinz már a 77. életévében volt, s ez az el adása tekinthet „szakmai hatyúdalának”. Ezt követ en még több mint másfél

évtizedet élt, szakmai érdeklődése is megmaradt, érdemi kutatásokra azonban már nem fordított energiát.

3. Epilógus

A kiemelkedő tudósok egyik közös sajátossága, hogy tevékenységüket, vagy éppen ket magukat a kortársak vagy az utókor megpróbálja frappánsan, aforizmaszerűen jellemezni. Ezt a sorsot Prinz sem kerülhette el, róla is születtek tömör, többé-kevésbé helytálló jellemzések. Az alábbiakban ezek közül csemegézünk – a teljesség igénye nélkül.

Hantos Gyula szerint „A földrajz művészet voltából következik, hogy nem elég hozzá az egetvívó szorgalom, közszempontból csak tehetséges embernek volna szabad foglalkoznia vele, s műve megítélésében a szerző tehetséges vagy tehetségtelen volta döntő szerepet játszik. – Prinz Gyula a földrajz kimagasló művésze. ... Prinz néha szobrász, néha festő, néha zenész, néha költő, - mindig geográfus, a földrajz művésze.” (HANTOS GY. 1938, p. 184).

„Prinz Gyula kissé magányos, bár kiemelkedő nagysága maradt a hazai földrajznak. Mint egykori erdőségek magányos óriástölgye, amely mellett a fejsze és az idő letarolta a sorstársakat, úgy élt közöttünk, messze időnk ittfelajított tanújaként. ... Gondolatai legtöbbször megelőzte korát.” (SOMOGYI S. 1984, p.8).

Szegedi tanszéki utóda, Krajkó Gyula szerint Prinz „a geográfia történetének utolsó olyan képviselője, aki univerzális felkészültségével képes volt az egész tudomány szakágazatot átfogni.” (KRAJKÓ GY. 1984, p. 10).

„Prinz először alkotott egyetemes „csúcspontteoretikus”, azaz képes volt átfogó, teljes földszerkezettani képet adni a Kárpát-medence kialakulásáról. Nyugodtan leírhatjuk, hogy Prinz elmélete magában hordozta a nagy (mondjuk ki: zseniális) tudományos elgondolások jegyeit: egyrészt az idea eléggé újszerű és meggyőző ahhoz, hogy tartósan követőkre találjon, ugyanakkor eléggé nyitott is volt az elképzelés ahhoz, hogy mindenfajta megoldandó problémát hagyjon hátra a következő kutatói generációnak.” (KEMÉNYFI R. 2006, p. 424).

Leginkább azonban a kortárs Fodor Ferenc érzett rá Prinz Gyula személyiségének és tevékenységének lényegére: „Kétségtelen, hogy a magyar geográfia egyik legegységesebb és legtehetségesebb egyénisége... Nem volt analitikus kutató, hanem összefoglaló, nagyvonalú, tehetséges és nagy szellem.” (FODOR F. 2006, pp. 719-720).

IRODALOM

A MAGYAR... 2003: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. II. kötet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

- CHOLNOKY J. 1935-1937: A Föld és élete, 1-6 – Franklin, Budapest.
- FODOR F. 2006: A magyar földrajztudomány története – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- HAJDÚ Z. 1980: Prinz Gyula közigazgatásföldrajzi munkássága – Földrajzi Értesít XXIX. 1. pp. 1-17.
- HANTOS GY. 1938: Prinz Gyula Magyarországa – Földrajzi Közlemények 66. 6-7. pp. 171-185.
- KEMÉNYFI R. 2006: Egységes magyar államtér alatt egységes k zetalap: a Tisia-masszívum mítosza – In: GY RI R.-HAJDÚ Z. (szerk.): A Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. MTA RKK-Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, pp. 418-438.
- KRAJKÓ GY. 1984: Prinz Gyula gazdaságföldrajzi kutatásai – Földrajzi Közlemények XXXII. (CVIII.) 1. pp. 10-13.
- MAGYAR FÖLDRAJZ 1-3. 1936-1938 – Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- PRINZ, GY. 1904: Die Fauna der aelteren Jurabildungen in Nordöstlichen Bakony – Buchdruckerei des Franklin-Verein, 32p.
- PRINZ GY. 1905: Fiume és kiköt versenytársainak a földrajzi helyzet nyújtotta el nyeir 1 – Vasúti és hajózási hetilap, 7. 37. pp. 335-338, 38. pp. 347-350.
- PRINZ GY. 1914: Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása – Budapest, 223p.
- PRINZ GY. 1922, 1923: Európa természeti földrajza – „Világirodalom” Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 199p.
- PRINZ GY. 1922a: Magyarország településformái – Magyar Földrajzi Értekezések 3., Budapest, 11p.
- PRINZ GY. 1923a: Európa városai – Danubia, Pécs, 95p.
- PRINZ GY. 1926: Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása. 1. kötet. Magyarország földjének származása, szerkezete és alakja – Danubia, Pécs, 200p.
- PRINZ GY. 1933: A földrajz az államigazgatás szolgálatában – Földrajzi Közlemények 61. 4-6. pp. 69-81.
- PRINZ GY. 1941: A Bolor – M. Kir. Földt. Int. Évkönyve, 35. 6. pp. 207-466.
- PRINZ GY. 1943: Hat világrész földrajza – Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 568p.
- PRINZ GY. 1954: A városföldrajz alapvetése – Kézirat, Budapest.

PRINZ GY. 1958: Az országdomborzat földszármazástani magyarázata (A Tisia-elmélet tükrében) – Földrajzi Közlemények VI. (LXXXII.) 3. pp. 213-225.

SOMOGYI S. 1984: Prinz Gyula, a földrajztudomány egyetemese m vel je – Földrajzi Közlemények XXXII. (CVIII.) 1. pp. 5-9.

SRAGNER M. 1998: Prinz Gyula bibliográfia – JPTE Földrajzi Intézete, Pécs, 147p.

SZABÓ P. Z. 1955: Prinz Gyula tudományos munkásságának 50 éve – Földrajzi Közlemények III. (LXXIX.), pp. 119-126.

SZEDERKÉNYI T. 1984: Prinz Gyula, a geológus – Földrajzi Közlemények XXXII. (CVIII.) 1. pp. 14-16.